

บทสรุปและเสนอแนะ

สภาพการณ์ของบ้านเมืองในรัชสมัยของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ว่าจะเป็นในด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม กล่าวได้ว่าอยู่ในลักษณะของการปรับตัว อย่างขนานใหญ่ ทั้งนี้เนื่องมาจากปัจจัยและสภาพการณ์ไม่ว่าจะเป็นจากภายในประเทศเอง หรือจากภายนอกประเทศได้รุมเร้าและบีบบังคับ ซึ่งได้ก่อให้เกิดผลของการปรับปรุง และเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงขึ้นในสังคม

ในส่วนของสภาพการณ์หรือปัจจัยจากภายนอกประเทศ อันเป็นผลก่อให้เกิดการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ก็คือ ปัญหา ด้านความล้าหลัง ของโครงสร้างหลักในสังคม ซึ่งเป็นระบบเดิมที่ล้าสมัย ขาดประสิทธิภาพ ในอันที่จะรองรับความเจริญทันสมัย และศิลปวิทยาการต่าง ๆ ที่หลั่งไหลเข้ามาจากชาติ ตะวันตก ประการหนึ่ง และในอีกประการหนึ่งก็คือ ปัญหาด้านความมั่นคงปลอดภัยในเอกราช และอธิปไตยของประเทศ ซึ่งกำลังถูกคุกคามจากลัทธิการค้าอาณานิคมของชาติตะวันตก อันมี อังกฤษ และฝรั่งเศส เป็นอาทิ ซึ่งได้เบนเป้าหมายและมุ่งความสนใจของตนมาล่าเมือง บริวารในแถบแหลมอินโดจีนในขณะนั้น จากสภาพการณ์เช่นนี้เอง ได้ส่งผลให้ประเทศต่าง ๆ ในแหลมอินโดจีน รวมทั้งประเทศไทยด้วย เกิดการตื่นตัวในความล้าสมัยของประเทศตน รวมทั้งเกิดการตื่นตัวในเอกราชและอธิปไตยของประเทศตนไปด้วยในขณะเดียวกัน

ในส่วนของสภาพการณ์หรือปัจจัยภายในประเทศ ที่ส่งผลให้ต้องเกิดการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงจากระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิม ซึ่งเป็นลักษณะของการผลิตเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน และภายในประเทศ ไปเป็นลักษณะของการผลิตแบบพึ่งพา (Dependent Commodity Production) ดังนั้น การผลิตสินค้าภายในประเทศที่ผลิตเพียงเพื่อการบริโภคภายในเท่านั้น จึงกลายเป็นการผลิตเพื่อการสนองตอบต่อตลาด หรือความต้องการของจักรวรรดินิยมไป ในรูปของการซื้อขายและการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างประเทศ ดังนั้นเศรษฐกิจของประเทศ จึงเกี่ยวข้องและผูกพันกับเศรษฐกิจของโลกในส่วนรวมด้วยโดยปริยาย

ในส่วนของสภาพการณ์ทางการเมืองขณะนั้น ปัญหาอันสำคัญที่เผชิญหน้าอยู่ก็คือ ปัญหาเรื่องประสิทธิภาพ และประสิทธิผลของกลไกภายในสังคม ซึ่งมีหน้าที่ปกครองและบริหารบ้านเมือง ไม่ว่าจะเป็นสถานภาพของกลไกหลักหรือกลไกย่อยก็ตาม ในส่วนของกลไกหลักหรือตัวจักรใหญ่ ในการปกครองบริหารประเทศในขณะนั้น ซึ่งได้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์ กล่าวได้ว่า มิได้อยู่ในฐานะของการเป็นเจ้าของและผู้ใช้อำนาจรัฐ หรืออำนาจทางการเมืองการปกครองอย่างแท้จริง ไม่ว่าจะเป็นในด้านของการกำหนดนโยบาย การตัดสินใจหรือการสั่งการบังคับบัญชา กล่าวให้ง่ายขึ้นก็คือ สถานภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นเจ้าของและผู้ใช้อำนาจรัฐนั้น โดยทางหลักการและในหลักปฏิบัตินั้นมีได้สอดคล้องต้องกันแต่อย่างใด กล่าวคือ ในการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น สถาบันหลักสูงสุดทางด้านการเมืองการปกครองนั้นก็คือ สถาบันพระมหากษัตริย์ และจะต้องเป็นเพียงสถาบันเดียวเท่านั้นที่มีอำนาจการตัดสินใจกำหนดนโยบายและการสั่งการบังคับบัญชา แต่ในทางปฏิบัติแล้ว สถาบันพระมหากษัตริย์มิได้อยู่ในฐานะเช่นนั้นแต่อย่างใด ในทางตรงกันข้าม พระราชอำนาจอันสูงส่งของพระองค์ได้ถูกท้าทายคัดง้าง และทำให้เจือจางลงไป โดยกลุ่มขุนนางอิทธิพลบางตระกูลที่สืบเนื่องความยิ่งใหญ่มาตั้งแต่ครั้งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมชนกในรัชกาลที่ 5 ดังนั้นพระราชอำนาจในทางการเมืองการปกครองจึงมิได้รวมตัวหรือกระจุกตัวอยู่ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ แต่ได้กระจายไปยังบรรดาขุนนางที่มีอำนาจบารมี และตำแหน่งหน้าที่ราชการ และมีอิทธิพลสูงในขณะนั้นไป ในส่วนของกลไกย่อยในการบริหารราชการบ้านเมือง อันได้แก่ระบบราชการ ที่เปรียบเสมือนเครื่องมือในการปกครองบริหารประเทศในขณะนั้น ก็กล่าวได้ว่าอยู่ในฐานะที่ด้อยประสิทธิภาพทั้งในด้านของความเข้มแข็งของระบบ และทั้งในคุณภาพของระบบ กล่าวคือ โครงสร้างของระบบราชการในขณะนั้นซึ่งสืบทอดมาตั้งแต่สมัยโบราณ เป็นโครงสร้างของระบบที่หละหลวม และขาดการจำแนกแยกแยะงานในหน้าที่ความรับผิดชอบขอบเขตแห่งอำนาจ และขาดการกำหนดลำดับชั้นของสายการบังคับบัญชาที่แน่นอนและเด็ดขาดจากกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ ผลที่ตามมาก็คือ การขาดประสิทธิภาพในการทำงาน และการขาดการประสานงานกันในระหว่างหน่วยงานราชการแต่ละหน่วย ขอบเขตของอำนาจหน้าที่ของแต่ละหน่วยงานและของข้าราชการในแต่ละหน่วย จึงขาดระบบและขาดมาตรฐานอันเดียวกัน ขอบเขตของอำนาจหน้าที่ทางราชการในขณะนั้นจะผูกติดอยู่กับตัวบุคคล กล่าวให้ง่ายขึ้นก็คือ หากหน่วยงานใดมีหัวหน้าที่มีอำนาจบารมีและอิทธิพลสูง หน่วยงานนั้นก็จะมีขอบเขต

และอำนาจหน้าที่ครอบคลุมกว้างขวาง หน่วยงานใดที่หัวหน้าหน่วยงานมีอำนาจบารมี และ อิทธิพลคำ ขอบเขตของอำนาจหน้าที่ในหน่วยงานนั้นก็พลอยมีผู้น้อยลงไปด้วย เป็นต้น จาก สภาพการณ์เช่นนี้เองจึงส่งผลให้ระบบราชการขาดความเป็นระบบที่เข้มแข็ง ขาดการปฏิบัติงาน ที่เป็นมาตรฐาน ขาดการประสานงาน ขาดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และที่สำคัญก็คือ บรรดาข้าราชการต่าง ๆ เหล่านั้นขาดความชัดเจนในขอบเขตอำนาจหน้าที่ของตน และไม่ แจ่มชัดในศูนย์กลางแห่งอำนาจการตัดสินใจบังคับบัญชาที่แท้จริง ในส่วนของคุณภาพของระบบ ราชการในขณะนั้น กล่าวได้ว่าเป็นระบบที่ขาดคุณภาพในแง่ของการปฏิบัติราชการบ้านเมือง ที่ได้เพิ่มมากขึ้นและสลับซับซ้อนมากขึ้น คุณภาพของระบบราชการดังว่านี้ก็คือ คุณภาพด้านความ รู้และความสามารถของบรรดาข้าราชการต่าง ๆ เพราะบรรดาข้าราชการที่มีความรู้ความ สามารถสูงนั้นมีอยู่ค่อนข้างน้อย และถึงแม้จะมีอยู่ก็เป็นแต่เฉพาะ ความรู้ด้านอักษรวิธีแบบเก่า ที่ได้รับการสืบทอดปฏิบัติกันมาแต่ครั้งโบราณ นอกจากนั้นขนบธรรมเนียมปฏิบัติราชการที่ถ่ายทอดและสั่งสมกันมานั้น ก็เป็นลักษณะของขนบธรรมเนียมปฏิบัติล้าสมัยไม่ทันต่อสภาพการณ์และ งานของบ้านเมือง ความรู้ในด้านของการจัดการและการบริหารระบบราชการแบบใหม่ ตลอดจน ความรู้ที่เรียกว่าเป็นศิลปวิทยาการแบบใหม่ อันเป็นสิ่งที่เหมาะสมต่อการที่จะรองรับภาระ กิจของบ้านเมืองนั้น กล่าวได้ว่ามิได้มีอยู่ในตัวข้าราชการเลย และเมื่อตัวบุคคลากรของระบบ คือบรรดาข้าราชการ ขาดพื้นฐานความรู้ความสามารถเช่นนี้แล้ว ผลที่ตามมาก็คือ ประสิทธิภาพและประสิทธิผลของงานที่ออกมาจึงต้อย และไม่สนองตอบต่อความต้องการของสังคม

จากโครงสร้างทางการปกครองของส่วนกลาง อันเป็นจุดรวมแห่งการปกครอง บังคับบัญชาที่ด้อยคุณภาพและขาดความเข้มแข็งเช่นนี้เอง ได้ส่งผลกระทบต่ออย่างใหญ่หลวงถึง การจัดการปกครองในส่วนภูมิภาครอบ ๆ พระราชอาณาเขต กล่าวคือได้ก่อให้เกิดปัญหาของ ความทะเลาะวิวาท ขาดเอกภาพและขาดการควบคุมดูแลบังคับบัญชาบรรดาหัวเมืองรอบ ๆ รวม ทั้งบรรดาเมืองประเทศราชในขณะนั้นด้วย และเมื่อผนวกเข้ากับความห่างไกลจากศูนย์กลาง แห่งอำนาจ รวมทั้งการคมนาคมสื่อสารที่ไม่สะดวกและทั่วถึง ผลที่เกิดตามมาก็คือ การขาด มาตรฐานเดียวกันในการจัดการปกครองส่วนภูมิภาค การขาดความรับผิดชอบและการขึ้นตรง ต่ออำนาจของรัฐบาลกลาง และการขาดเอกภาพของชาติในที่สุด เพราะบรรดาเจ้าเมือง ต่าง ๆ ที่เป็นเมืองอันอยู่ห่างพระเนตรพระกรรณเหล่านั้น ได้ทำการกำหนดและจัดวางโครงสร้าง การปกครองและบริหารบ้านเมืองของตนตามอำเภอใจ ความรับผิดชอบและการขึ้น

ตรงต่ออำนาจของรัฐบาลจากส่วนกลางจะมีอยู่ที่แต่การจัดส่ง เครื่องราชบรรณาการ เป็นรายปี ซึ่งเป็นแต่เพียงส่วนน้อยมาให้เท่านั้น รายได้หลักจากส่วยภาษีอากรของประเทศจากเมืองในส่วนภูมิภาคเหล่านี้ จึงขาดตกบกพร่องและถูกยักยอกเอาไปเป็นจำนวนมากมายในแต่ละปี อีกทั้งความเป็นอิสระอย่างมากจากการดูแลควบคุมไม่ทั่วถึงและไม่เข้มงวดของรัฐบาลกลางนี้เอง ความคิดที่จะแยกตัวเองออกเป็นอิสระ และการแข็งข้อไม่ยอมขึ้นตรงต่อส่วนกลางจึงมีอยู่สูงมาก ดังนั้นลักษณะของการแตกแยกและการขาดเอกภาพอันหนึ่งอันเดียวกันภายในประเทศจึงเกิดขึ้นโดยปริยาย

ในด้านของสภาพการณ์ทางสังคมขณะนั้น ก็อยู่ในสภาวะที่จะต้องได้รับการปรับปรุง เยียวยาเช่นกัน กล่าวได้ว่า สภาพการณ์ทางสังคมในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นอยู่ในสภาพที่ล้าหลังอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นในด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ด้านการอนามัยสาธารณสุข การติดต่อกันคมนาคม หรือการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่ของคุณภาพของทรัพยากรมนุษย์ ระบบการให้การศึกษาภายในชาติ แม้จะมีอยู่แต่ก็มีอยู่อย่างจำกัด เฉพาะในบางกลุ่มและบางชนชั้นเท่านั้น อีกทั้งระบบการให้การศึกษาแก่ประชาชนในขณะนั้นก็ยังขาดมาตรฐาน ขาดองค์ความรู้ที่เป็นระบบ ขาดการปลูกฝัง ระบบความคิดความเชื่อ ที่อิงอยู่บนหลักความเป็นจริงและพิสูจน์ยืนยันได้ กล่าวให้ง่ายขั้นก็คือ ระบบการศึกษาในขณะนั้นมิได้เป็นไปเพื่อเตรียมคนขึ้นมารองรับการเปลี่ยนแปลง และความเจริญของชาติที่กำลังก้าวไปข้างหน้าอย่างรวดเร็ว แต่ในทางตรงกันข้าม ระบบการจัดการให้ความรู้แก่ประชาชนกลับเป็นอุปสรรคต่อวิวัฒนาการและความเจริญของชาติ ซึ่งกำลังบริโภครวมความเจริญทันสมัย ศิลปวิทยาการใหม่ ๆ กรอบความคิด โลกทัศน์ และชีวิตทัศน์แนวใหม่จากโลกตะวันตกอยู่อย่างหิวกระหาย ดังนั้นการปรับปรุงปฏิรูปสภาพการณ์ทางสังคมจึงจำเป็นต้องมีขึ้น โดยเฉพาะในประเด็นของการเตรียมคนในชาติให้เป็นผู้พร้อมที่จะรับความเจริญทันสมัย ซึ่งชาติบ้านเมืองกำลังดำเนินไปสู่อยู่ในขณะนั้น

เมื่อศูนย์กลางทางด้านการเมืองการปกครองของประเทศเกิดความเข้มแข็งและมีมั่นคง ตลอดจนมีขีดความสามารถสูงขึ้นแล้ว สิ่งทีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงกระทำต่อไปก็คือ การเพิ่มการควบคุมดูแลและการดึงเอาอำนาจการปกครองในส่วนภูมิภาค เข้าสู่รัฐบาลกลาง ทั้งนี้เพื่อสร้างความเป็นเอกภาพให้เกิดขึ้นภายในประเทศ ด้วยการยกเลิกประเพณีการปกครองอย่างที่เรียกว่า "การกินเมือง" แบบเก่า และนำเอาระบบการ

ปกครองส่วนภูมิภาคแบบเทศบาลมาใช้แทน โดยการส่งเจ้าหน้าที่ที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัย จากส่วนกลางไปปกครองดูแล ควบคุมบังคับบัญชาหัวเมืองต่าง ๆ รอบพระราชอาณาเขต จากนั้นก็ได้มีการรวบรวมเอาหัวเมืองที่อยู่ในภูมิภาคเดียวกันขึ้นเป็นมณฑล ทั้งยังได้จัดให้มีหน่วยงานหลักขึ้นมาควบคุมดูแลการจัดการปกครองมณฑลเทศบาลเพียงหน่วยงานเดียว อันได้แก่ กระทรวงมหาดไทย ซึ่งขึ้นตรงและรับผิดชอบต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ดังนั้นการจัดการปกครองในส่วนภูมิภาค ซึ่งแต่เดิมเคยทะเลาะทลวมและขาดเอกภาพจึงกลายมาเป็นการปกครองดูแลและการควบคุมอย่างเข้มงวด ขึ้นตรงต่อรัฐบาลกลาง ทั้งมีความเป็นเอกภาพอันหนึ่งอันเดียวกันทั่วประเทศในที่สุด

เมื่อโครงสร้างทางการเมืองการปกครองได้ถูกปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงในสาระสำคัญ และในรายละเอียด ในแง่ของการเพิ่มกลไกการปกครองที่สลับซับซ้อนมากกว่าโครงสร้างทางการเมืองการปกครองแบบเดิมเช่นนี้แล้ว ในฐานะของสมาชิกที่ดีของรัฐประชาชาติ ขณะนั้น ก็น่าจะต้องได้รับการอบรมและปลูกฝังให้ได้รับรู้ถึงกลไกตลอดจนขอบเขตอำนาจหน้าที่ของผู้ปกครองในโครงสร้างแบบใหม่นี้ด้วย เพราะเนื้อหาสาระและปรัชญาของระบอบการปกครองในสังคมใดก็ตาม จะไม่ยั่งยืนมั่นคงอยู่ได้หากมิได้รับการยอมรับและสนองตอบจากผู้อยู่ใต้ปกครอง ดังนั้นเจตนารมณ์ทางการเมืองการปกครองของสังคมจึงมีความจำเป็นที่จะต้องส่งผ่านออกไปเพื่อให้เกิดการยอมรับและการสนองตอบจากสมาชิกของสังคม ในกรณีของการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสาระสำคัญ ของการเมืองการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ ก็เช่นกัน ดังนั้นระบบการจัดการศึกษาของชาติจึงถูกนำมาเป็นเครื่องมือสำคัญอันหนึ่งในการ "เตรียมคน" ชนิดใหม่ที่เหมาะสมและสอดคล้องกับระบบการเมืองการปกครองที่เป็นอยู่ เพื่อให้เขาเหล่านั้นเข้าสู่ระบอบการเมืองการปกครองอันนำปรารถนาดังกล่าว ดังนั้นการจัดการปฏิรูประบบการศึกษาของชาติสมัยใหม่ จึงเกิดขึ้นควบคู่กับการเปลี่ยนแปลงสังคมในด้านอื่น ๆ

การปฏิรูประบบการศึกษาของชาติในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น กล่าวได้ว่ากระทำไปในลักษณะค่อยเป็นค่อยไป และมีขั้นตอน ทั้งยังมีจุดมุ่งหมายที่แน่นอนในอันที่จะใช้ระบบการศึกษาของชาติ เป็นเครื่องมือในการหล่อหลอมกล่อมเกลา ตลอดจนส่งผ่าน แนวความคิด ความเชื่อ และทัศนคติที่เหมาะสมและเป็นที่ต้องการของสังคมการเมืองในขณะนั้น ให้เกิดขึ้นและฝังแน่น

อยู่ในจิตสำนึกของประชาชนในชาติ และคนรุ่นใหม่ที่จะเกิดขึ้น ไม่ว่าจะป็นข้าราชการหรือ เป็นพลเมืองก็ตาม จะถูกสร้างขึ้นมารองรับกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง และ สังคมในขณะนั้น เพราะจากการศึกษาพิจารณาเนื้อหาสาระของเนื้อหาแบบเรียนหลวง อันเป็น องค์ประกอบสำคัญของระบบการศึกษานั้น พบว่าเนื้อหาสาระของแบบเรียนหลวงในสมัยรัชกาล ที่ 5 นั้น ไม่เพียงแต่มุ่งสอนให้คนในชาติเป็นคนที่มีคุณภาพในแง่ของการฉีกป้อนความรู้ ศิลป วิทยาการ โลกทัศน์ แนวความคิด และคุณค่าทางสังคมที่เหมาะสมและสอดคล้องกับกระบวนการ พัฒนาประเทศให้เป็นทันสมัยเท่านั้น เนื้อหาสาระของแบบเรียนหลวงดังกล่าวนี้ยังได้สะท้อน ให้เห็นถึงการมุ่งเน้นที่จะสร้างคนดีและพลเมืองดีของชาติ เพื่อมารองรับโครงสร้างและ ระบบการปกครอง ตลอดจนอุดมการณ์ โลกทัศน์ ความคิดความเชื่อทางการเมือง รูปแบบ ใหม่ในขณะนั้นอีกด้วย

✕ ในส่วนของเนื้อหาแบบเรียนหลวงที่มุ่งเน้นเพื่ออบรมและปลูกฝังให้คนในชาติเป็นผู้ที่ มีความรู้ความสามารถเพื่อเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพด้วยการฉีกป้อน ความรู้ ความคิด ความเชื่อ และศิลปวิทยาการแบบใหม่ให้กับผู้เรียนนั้น เห็นได้อย่างชัดเจนว่า การจัดการ ศึกษาของชาติในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ มีความแตกต่างจากการศึกษาของชาติที่เคยมีมาแต่เดิม อย่างสิ้นเชิง ดังจะเห็นได้จากการบรรจุวิชาการใหม่ ๆ ลงไปในหลักสูตรการเรียนการสอน อย่างมากมาย เช่น วิชาคำนวณชั้นสูง วิชาภูมิศาสตร์ วิชาวิทยาศาสตร์ วิชาภาษาต่างประเทศ ฯลฯ วิชาการต่าง ๆ เหล่านี้นับว่าเป็น "ของใหม่" ที่ยังไม่เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่ หลายในขณะนั้น และวิชาการดังกล่าวนี้เองที่จะเข้ามาเปิดและขยายองค์ความรู้ โลกทัศน์ ชีวทัศน์ ตลอดจนกรอบความคิดของคนในชาติ ให้เปิดกว้างออกไป และให้อิงอยู่บนหลักการ แห่งความเป็นจริง และหลักการแห่งเหตุผลที่สามารถพิสูจน์ยืนยันได้ ดังนั้นสำหรับกับผู้ที่ออกมา เป็นกลไกทางการเมืองปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเป็นข้าราชการแล้ว ก็จะเป็นผู้ที่มีความรู้ ความสามารถในอันที่จะบริหารราชการงานเมืองได้อย่างมีประสิทธิภาพ เท่าทันและเพียงพอ ต่อปริมาณความต้องการข้าราชการของบ้านเมือง และเพียงพอต่อปริมาณงานของบ้านเมืองที่ เพิ่มขึ้นและสลับซับซ้อนมากขึ้นในขณะนั้น และโดยความเป็นจริงแล้วระบบราชการซึ่งเป็น เครื่องมือในการปกครองบริหารประเทศ จะมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลอย่างเต็มทีนั้น ตัว บุคคลากรของระบบอันได้แก่บรรดาข้าราชการทั้งหลาย จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องได้รับการ พัฒนาความรู้ ความสามารถ ตลอดจนความชำนาญ จึงจะก่อให้เกิดประสิทธิภาพต่อการทำงาน

อย่างเต็มที่ไว้ และในส่วนของผู้ที่ออกมาเป็นพลเมืองของชาตินั้น ก็จะได้เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถที่เหมาะสมกับความเจริญของชาติบ้านเมืองและของโลกปัจจุบัน เพื่อจะได้นำเอาความรู้และศิลปวิทยาการที่ได้จากการศึกษานั้นไปประกอบอาชีพเลี้ยงตนเองได้ อันจะเป็นการช่วยเหลือประเทศชาติ ให้เจริญรุ่งเรืองได้อีกทางหนึ่ง นอกเหนือจากความแตกต่างทางด้านความทันสมัยของเนื้อหาสาระการเรียนการสอนดังกล่าวแล้ว การจัดการศึกษาของชาติในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ยังมีลักษณะของการเปิดกว้างและการกระจายออกไปอย่างครอบคลุมและทั่วถึงทั้งพระราชอาณาเขต ในลักษณะของการเป็นมาตรฐานอันเดียวกันทั้งประเทศ มิได้เป็นไปในลักษณะของการเป็นเฉพาะตัว และคับแคบเช่นในสมัยก่อน ดังนั้นประสิทธิภาพและบทบาทหน้าที่ของระบบการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ จึงมีอยู่ค่อนข้างสูง ในผลได้หรือผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้น

ในส่วนของเนื้อหาแบบเรียนหลวง ที่มีจุดมุ่งเพื่อหล่อหลอมกล่อมเกลาคณาในชาติให้เป็นผู้มีคุณสมบัตินักคนดี และพลเมืองดีของชาติ ซึ่งก็คือการกล่อมเกลாத่างสังคมและการเมือง นั้น จากการศึกษาพิจารณาพบว่าเนื้อหาแบบเรียนหลวงได้สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการส่งผ่านคุณค่าทางสังคมการเมืองให้กับผู้เรียนอย่างชัดเจนและเป็นระบบ กล่าวคือ

ในการจัดการศึกษาช่วงแรกคือ ช่วง พ.ศ. 2414-2431 นั้นเนื้อหาสาระของการจัดการศึกษาจะมีจุดมุ่งหมายเพื่อเตรียมเด็กนักเรียนให้เป็นผู้ที่สามารถอ่านออก-เขียนได้ก่อนเป็นปฐม ดังนั้นสาระสำคัญของหลักสูตรการเรียนการสอน จึงมุ่งเน้นหนักไปในด้านของการสอนวิชาภาษาไทย ทั้งในด้านการอ่าน และการอักขรวิธี ลักษณะเช่นนี้จึงอาจจะพิจารณาได้ว่า เป็นขั้นตอนของการเตรียมการขั้นพื้นฐาน เพื่อให้เด็กเป็นผู้มีคุณสมบัตินักคนดีที่จะรับการฉีดป้อนและการหล่อหลอมกล่อมเกลาลงในลำดับขั้นต่อไป และเมื่อสิ่งที่จะฉีดป้อนหรือปลูกฝังให้กับเด็กในลำดับขั้นไปนั้น จะกระทำผ่านทางเนื้อหาแบบเรียนหรือผ่านระบบการศึกษาแล้ว เด็กนักเรียนจะสามารถรับและเข้าใจในสิ่งเหล่านั้นได้ ก็แต่โดยวิธีอ่านออกเขียนได้เท่านั้น

เมื่อถึงการจัดการศึกษาของชาติในช่วงที่ 2 คือช่วง พ.ศ. 2431-2438 นั้นเนื้อหาแบบเรียน ตลอดจนหลักสูตรการเรียนการสอน เห็นได้อย่างชัดเจนว่าได้รับการพัฒนาให้กว้างขวาง และทันสมัยยิ่งขึ้นกว่าในช่วงแรกมาก กล่าวคือ ได้มีการเพิ่มเติมวิชาการใหม่ ๆ เข้ามารับบรรจุไว้ในหลักสูตรการเรียนการสอนอันได้แก่ วิชาภูมิศาสตร์ วิชาวิทยาศาสตร์ และ

วิชาภาษาต่างประเทศ เป็นต้น ทั้งในส่วนของวิชาภาษาไทยที่มีอยู่แต่เดิมนั้น ก็ได้รับการกำหนดให้อ่านพระราชพงศาวดารเป็นหนังสือประกอบการอ่านควบคู่ไปด้วย พิจารณาในแง่ของการกำหนดให้เรียนวิชาต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่า การศึกษาของชาติในช่วงนี้ จะเน้นหนักไปในเรื่องของการนำเสนอความรู้และศิลปวิทยาการใหม่ ๆ ให้กับเด็กนักเรียนในแง่ของการให้รับรู้ถึง ธรรมชาติของสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ รอบ ๆ ตัว รวมทั้งธรรมชาติและ การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่สำคัญ ๆ ของโลกด้วย วิชาต่าง ๆ ที่รับผิดชอบในการปลูกฝังความรู้ เช่นนี้ก็คือวิชาภูมิศาสตร์ และวิชาวิทยาศาสตร์ ในขณะที่เดียวกันก็ได้มีความพยายามในอันที่จะปลูกฝังให้เด็กนักเรียนตื่นตัว และเกิดความสำนึก เกิดความภาคภูมิใจในความเป็นชาติของตน ด้วยการกำหนดให้อ่านพงศาวดารของชาติ อันบรรจุเต็มไปด้วยเรื่องราวความเป็นมาของชาติ ความเก่าแก่ของชาติ ความรุ่งเรืองของชาติ ความกล้าหาญและความยิ่งใหญ่ของบรรพบุรุษ ลักษณะเช่นนี้อาจกล่าวได้ว่า เป็นการปูพื้นฐานด้านการหล่อหลอมกล่อมเกลாத่าง การเมืองเบื้องต้น ด้วยการตอกย้ำให้เด็กนักเรียนเกิดความรู้สึก ความตระหนัก ในความเป็นชาติของตน ซึ่งเป็นแนวความคิดเบื้องต้นของความรัก ความร่วมกัน และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งจะเพิ่มความเข้มข้นขึ้น อย่างเห็นได้ชัดเจนในการศึกษาช่วงที่ 3

การจัดการศึกษาของชาติในช่วงสุดท้ายก่อนสิ้นรัชกาลคือ ช่วง พ.ศ. 2438-2453 นั้น กล่าวได้ว่า เป็นช่วงที่มีความหมายและมีความสำคัญที่สุด ทั้งยังเป็นช่วงที่มีความสมบูรณ์ที่สุดอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นในแง่ของหลักสูตร วิชาเรียน และเนื้อหาสาระของแบบเรียน และที่สำคัญที่สุดก็คือ เนื้อหาสาระของแบบเรียนหลวงในช่วงนี้เองที่สะท้อนภาพอันเด่นชัดของลักษณะการหล่อหลอมกล่อมเกลาท่างสังคม-การเมือง อันเป็นจุดมุ่งหมายที่การศึกษาวิจัยนี้มุ่งสอบค้นดู

เนื้อหาสาระของแบบเรียนหลวงในช่วงนี้ อาจกล่าวได้ว่า มีจุดมุ่งหมายเพื่อจัดป้อน และปลูกฝัง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ และค่านิยมทางการเมืองให้กับผู้เรียน ไม่ว่าจะเป็น การส่งผ่านแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐประชาชาติ ซึ่งเป็นการเน้นและการตอกย้ำให้เกิดความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และความผูกพันกันในระหว่างประชาชนภายในชาติ การชี้ให้เห็นถึงความเกี่ยวพันระหว่างมนุษย์กับสังคม และระหว่างสังคมกับสังคม การชี้ให้เห็นถึงความสำคัญและความจำเป็นที่จะต้องมีการปกครองบ้านเมือง การชี้ให้เห็นถึงความสูงส่งและคุณประโยชน์ของอำนาจรัฐที่มุ่งจะปกป้องและให้ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

ของประชาชนผู้อยู่ใต้ปกครองและคล้อยตามอำนาจรัฐ การชี้ให้เห็นอำนาจหน้าที่ของรัฐบาล หรือผู้ปกครอง การชี้ให้เห็นถึงภาระหน้าที่ของพลเมืองที่จะต้องเคารพเชื่อฟังต่อกฎหมาย และ คำสั่งของรัฐบาล การตอกย้ำให้เกิดความรักความหวงแหน และการคิดที่จะกระทำประโยชน์ เพื่อชาติบ้านเมือง การอุทิศตนและการเสียสละเพื่อชาติบ้านเมือง การชี้ให้เห็นถึงการ จัด โครงสร้างทางการเมือง การปกครองภายในประเทศ ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค การชี้ ให้เห็นถึงความสูงส่งและความอยู่เหนือของสถาบันพระมหากษัตริย์ ในฐานะของการเป็นศูนย์ รวมแห่งอำนาจทางการเมืองการปกครอง รวมตลอดจนถึงการชี้ให้เด็กนักเรียนเป็นผู้มีความ สำคัญในพระมหากรุณาธิคุณขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และพร้อมที่จะเป็นผู้จงรัก ภักดีต่อ เบื้องพระยุคลบาทขององค์พระมหากษัตริย์ กล่าวโดยรวมความก็คือ ประเด็นของ เนื้อ หาของแบบเรียนหลวงในช่วงนี้ จะเน้นหนักไปในด้านของการปลูกฝังและหล่อหลอมกลมเกลียว ให้เด็กนักเรียนเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติของ "คนดี" และ "พลเมืองดี" ของชาตินั้นเอง โดยเฉพาะ อย่างยิ่งในเนื้อหาของแบบเรียนธรรมจริยา ซึ่งได้พิจารณาให้เห็นโดยละเอียดในคอนต้นแล้วนั้น

อนึ่ง การจัดการศึกษาในลักษณะดังกล่าวนี้ จะมีอยู่แต่เพียงในส่วนกลางก็หาไม่ใน ทางตรงกันข้าม ลักษณะของการปลูกฝัง เช่นว่านั้นได้รับการส่งผ่านและขยายออกไป ยังส่วน ต่าง ๆ ของประเทศ ในลักษณะของการเป็นมาตรฐานอันหนึ่งอันเดียวกัน ดังนั้น กระบวนการ หล่อหลอมกลมเกลียวทางการเมืองดังกล่าวนี้ นอกจากจะได้ดำเนินเป็นขั้นตอนและเป็นระบบ แล้วยังดำเนินการไปอย่างทั่วถึง และครอบคลุมทั้งประเทศอีกด้วย ในลักษณะของการขยาย การศึกษาออกไป ตามหัวเมืองต่าง ๆ รอบ ๆ พระราชอาณาเขต ดังนั้นจึงอาจพิจารณาได้ ว่า กระบวนการหล่อหลอมกลมเกลียวหรือกระบวนการสร้าง "คนที่พึงปรารถนาต่อระบบ" โดยใช้การศึกษาของชาติเป็นทางผ่านนี้ จึงมีความสมบูรณ์ในตัวเองค่อนข้างสูง ไม่ว่าจะ เป็นในแง่ของรูปแบบหรือคุณค่าที่ปลูกฝัง และในแง่ของผลที่จะได้รับจากการปลูกฝัง

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่น่าจะตระหนักไว้ในจุดนี้ก็คือ ปัจจัยในการกำหนดการปฏิรูปการ ศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 หรือกล่าวอีกทางหนึ่งก็คือ การที่รัฐได้ยื่นมือเข้ามาจัดการเรื่อง การศึกษาของชาติในขณะนั้น จะมีอยู่แต่เฉพาะประเด็นของความวุ่นวายภายในบ้านเมือง และประเด็น ของการแพร่กระจายเข้ามาของอารยธรรมจากตะวันตกเท่านั้นก็หาไม่ ปัจจัยรองอื่น ๆ ซึ่ง ได้แก่ ประสพการณ์ของบรรดาชนชั้นนำในขณะนั้นที่ได้รับการศึกษาจากต่างประเทศ และเห็นคุณค่า

ตลอดจนความสำคัญของระบบการศึกษาแบบใหม่ก็อาจจะมีส่วนกำหนดด้วย เช่นเดียวกัน ไม่โดยทางตรงก็โดยทางอ้อม

ในอีกส่วนหนึ่งที่จะต้องตระหนักไว้ก็คือ แบบเรียนที่ใช้เป็นหน่วยในการวิเคราะห์ของงานวิจัยนี้ เป็นแบบเรียนที่ใช้สอนเด็ก และเป็น "ของใหม่" ทั้งผู้ที่ให้และผู้ที่จะรับ ดังนั้นลักษณะของการอธิบายและการพรรณา ในบางครั้งจึงอาจจะมีลักษณะของความไม่สมเหตุสมผล และขาดตรรกวิทยาในแง่ของการนำเสนอไปบ้าง

จากที่กล่าวมาทั้งหมด ~~จึง~~ เป็นที่เห็นได้ว่าหน้าที่อันสำคัญของระบบการศึกษาที่มีต่อสังคมการเมืองนั้นก็คือการ "เตรียมคน" ที่เหมาะสมและสอดคล้องกับระบบหรือสภาพการณ์ทางสังคม-การเมืองในขณะนั้น ให้กับสังคม หรือหากจะกล่าวอีกทางหนึ่งก็ได้ว่าเป็นการผลิต คนดี และพลเมืองดี ให้กับสังคม ด้วยการหล่อหลอมกลมเกลียวและฉีกป้อนทัศนคติ ความคิดความเชื่อ ค่านิยม และอุดมการณ์ที่เหมาะสมเจาะสอดคล้อง และมุ่งที่จะสนับสนุนระบอบการเมืองการปกครองในขณะนั้นให้กับสมาชิกของสังคม ทั้งนี้เพื่อความมั่นคง ยืนยาว และความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคมนั้น ๆ ดังนั้นการศึกษากับสังคมจึงเกี่ยวโยง และแยกกันไม่ออก เพราะบทบาทหน้าที่อันสำคัญยิ่งของการศึกษาที่ได้ กระทำให้กับสังคมก็คือ การรับใช้และการสนับสนุนให้สังคมอยู่รอดกันเอง

จากผลของการศึกษาและข้อสรุปในช่วงต้นจึงนำไปสู่การพิสูจน์ยืนยันสมมุติฐานของการศึกษานี้ที่ว่า เนื้อหาแบบเรียนในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นนอกจากจะบรรจุความรู้ด้านอักษรวิธี และศิลปวิทยาการด้านต่าง ๆ แล้ว ส่วนหนึ่งที่ถูกบรรจุลงไปด้วยก็คือ แนวความคิด ความเชื่อ ตลอดจน "คุณค่า" ทางสังคมและการเมืองที่เหมาะสมเจาะสอดคล้องและไปด้วยกันได้กับอุดมการณ์หรือปรัชญาทางการเมืองการปกครองของสังคมในขณะนั้น กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ นอกจากเนื้อหาแบบเรียนในสมัยรัชกาลที่ 5 จะมุ่งสร้างคนที่มีคุณภาพและมีความรู้ความสามารถ เพื่อมารองรับการขยายตัวและการพัฒนาตัวเองของสังคมให้เข้าสู่ความทันสมัยแล้ว เนื้อหาแบบเรียนยังมุ่งที่จะสร้างพลเมืองดีเพื่อมารองรับและเป็นองค์ประกอบตลอดจนเป็นฐานกำลัง ในอันที่จะรักษาและเสริมความมั่นคงของระบอบการเมือง การปกครองอีกทางหนึ่งด้วย การศึกษาในยุคสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงรับใช้สังคมในขณะนั้นโดยนัยนี้

ในส่วนของการศึกษาวิจัยในเรื่องเกี่ยวกับกระบวนการหล่อหลอมกล่อมเกลາทางสังคม-การเมือง โดยเน้นพิจารณาศึกษาถึงสิ่งที่ระบบการศึกษาของสังคมนำเสนอ และสะท้อนออกมาให้เห็น ในลำดับต่อจากนั้น มีข้อที่น่าสนใจศึกษาคือ การศึกษาถึงกระบวนการกล่อมเกลาทางการเมือง โดยใช้แบบเรียนเป็นสื่อ หรือใช้ระบบการศึกษาเป็นสื่อ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งกล่าวได้ว่า เป็นช่วงเวลาของการตื่นตัวและการตระหนักในความเป็นชาตินิยมอย่างสูงมาก อันเนื่องมาจากสภาพแวดล้อมทั้งจากภายในและจากภายนอก ที่รุนแรงอย่างหนักในขณะนั้น นอกจากนั้นลักษณะของความพยายามในการปรับปรุงบ้านเมืองอย่างขนานใหญ่ในยุคสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม อันเป็นช่วงของการสร้างเอกลักษณ์และการปลุกใจให้ประชาชนในชาติเกิดความรักและความผูกพันในชาติอย่างสูง หรือที่เรียกว่า "ยุคเชื่อผู้นำชาติเจริญ" นั้น ก็เป็นจุดที่น่าสนใจศึกษาเช่นกัน เพราะการศึกษาของทั้ง 2 ยุคดังกล่าวนี้ กล่าวได้ว่าดำเนินและสืบเนื่องไปจากการจัดการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 ดังนั้นการศึกษาดังกระบวนการกล่อมเกลาทางสังคมการเมืองในสองยุคดังกล่าวนี้ จึงอาจจะเป็นประโยชน์ในด้านของการสานต่อและการขยายความรู้ ความเข้าใจ ในทิศทางของกระบวนการกล่อมเกลาทางสังคมการเมืองของไทย โดยใช้ระบบการศึกษาเป็นสื่อ ให้กว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้นไปอีก

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย